

MARTYNO JANKAUS SPAUSTUVĖS VEIKLA RAGAINĖJE
IR TILŽEJE 1889—1892 METAIS

DOMAS KAUNAS

M. Jankaus spaustinė veikla nemažai tyrinėta, tačiau joje dar liko neatskleista daug reikšmingų įvykių. Iki šiol neatsakyta ir į labai svarbų klausimą: kada M. Jankus įkūrė savo poligrafinę įmonę? Datą galima nustatyti tiksliai. Tam reikia susipažinti su gausia publikuota ir archyvine medžiaga. Kaip pamatysime, ji gana prieštaringa.

Bene pirmasis šaltinis, teikiantis informaciją datavimo klausimu, priklauso paties M. Jankaus plunksnai. Tai 1893 m. žinutė „Tetutėj“. Joje teigiama, kad spaustuvė pirktą nuo 1889 m. pradžios leidžiamo „Varpo“ poligrafinei bazei sustiprinti¹. J. Gutenbergo išradimo jubiliejaus proga „Saulėtekoj“ buvo paskelbtas įdomus apžvalginis straipsnis, liečiantis ir Mažosios Lietuvos poligrafijos istoriją. M. Jankaus spaustuvės įsteigimas tvirtai datuojamas 1889 metais². Po daugelio metų spaustuvinininko rašytuose atsiminimuose pažymėta, kad įmonė buvusi pirktą 1888 m. iš J. Zyberto Ragainėje³. J. Angrabaitis, 1897 m. sudarydamas savo statistinį veikalą „Suskaita arba statistika“, vadovavosi tik leidybinių įmonių dokumentais. Jis tvirtai pasakė: Ragai-

nėje knygas nuo 1889 m. spausdino kompanionai K. Voska ir M. Jankus⁴. J. Tumas-Vaižgantas, mūsų minimo asmens biografas, daugiausia dėmesio skyrė jo literatūrinei, o ne poligrafinei veiklai. Žinių rūpimu klausimu jis nėra pateikęs, išskyrus menką pastabą: M. Jankus pirmąją savo spaustuvę pardavė Ragainės Voskai⁵. V. Biržiška „Lietuvių bibliografijoje“ nepareiškė tvirtos nuomonės. Keletą 1889 m. Ragainės spaudinių jis priskyrė tai vieno, tai abiejų kompanionų darbu⁶. Tik po ilgų lietuvių raštijos tyrinėjimo metų bibliografas priėjo prie išvados, kad M. Jankus pirko K. Voskos spaustuvę 1890 metais⁷. Visai kitaip mano P. Alšėnas. 1967 m. Toronte išleistas knygos „Martynas Jankus“ autorius apie savo tyrinėjimą asmenį sako: „1889 m. Tilžėje nusipirko iš dviejų vokiečių spaustuvę, įlįsdamas į skolas, kurias vėliau išlygino Martyno tėvas“⁸. Kol kas nesutaria tarybiniai lietuvių knygotyriminkai. MLTE paskelbtoje biografiijoje šis faktas apeinamas, o straipsnyje „Spaustuvės“ nurodomas negalimas dalykas — 1880 metai. Bene rimčiausios studijos apie M. Jankų autorė V. Stonienė, atsi-

¹ Jankus M. Ant žinios „Varpo“ bei „Vienybės“ vasarnykščiams melagiams. — Tetutė, [1893], [Nr. 13].

² Knygų spauda. — Saulėteka, 1900, jun. 1. Nr. 6, p. 155.

³ Jankus M. Apie lietuviškosios spaudos praeitį. — Spaudos menas, 1934, Nr. 1, p. 5.

⁴ Angrabaitis J. Suskaita arba statistika. — Tilžė: O. Mauderodės sp., 1897, p. 29.

⁵ Tumas J. Lietuvių literatūros draudžiamąjį laiką paskaitos. — K., 1925, p. 165.

⁶ Biržiška V. Lietuvių bibliografija. D. 3. — K., 1929, įrašai 2872, 2896.

⁷ Biržiška V. Iš lietuviškos laikraštijos praeities. — Bibliografijos žinios, 1932, Nr. 5, p. 183.

⁸ Alšėnas P. Martynas Jankus. — Torontas, 1967, p. 31.

žvelgdama į „Varpo“ leidimo pradžią, sako, kad „pirmoji jo spaustuvė buvo Ragainėje, 1889 m. nupirkta už 10000 markių iš J. Sieberto“⁹. Pati naujausia mokslinio pobūdžio publikacija priklausė V. Užtupo plunksnai¹⁰. Deja, joje rando iki šiol jokiais šaltiniais nepatvirtintų teiginių. Anot autoriaus, M. Jankus spaustuve pirkto 1888 m. iš J. Zybarto. Menki įrengimai neleido imtis stambesnių darbų, todėl buvo surastas bendramintis K. Voska, kuris minėtame mieste turėjo didesnę spaustuve, 1890 m. „Varpas“ spausdinamas tai vieno, tai kito spaustuvėje, o kilus tarp jų nesutarimams, M. Jankus Tilžėje iš nusigyvenusių dviejų spaustuvininkų vokiečių nusiperka kitą spaustuve, į kurią perveža ir ragainiškės įmonės įrengimus.

Iš tikrųjų ši problema nebūtų problema, jei tyrinėtojai vadovautųsi kelių pirminių šaltinių sulyginimu. Tarybų Lietuvos knygotyrininkams užduotis dar labiau palengvėja, nes respublikos bibliotekose saugomas M. Jankaus spaustuvės archyvas, korespondencija, keletas prisiminimų variantų ir svarbiausias dalykas — pati poligrafinė produkcija. Ši medžiaga padeda palyginti nesunkiai rekonstruoti spaustuvininko veiklos kelią nuo pačios pradžios.

Archyvinių žinių liudijimu, Ragainėje veikusi kažkokio Sepo spaustuvė. Ją apie 1880 metus įsigijo du kompanionai. Vienas buvo žydų tautybės lietuviškų knygų nelegalios prekybos organizatorius J. Albanas, kitas — F. Šrioderio Priekulėje išmokytas raidžių rinkėju K. Kybelka¹¹. Grynai pelno sumetimais jiedu išleido kelias knygas, ta-

čiau ilgiau nesugebėjo išsilaikyti ir pateko į varžytines. Spaustuve 1883 m. pabaigoje pusvelčiui nupirko J. Zybertas (Julius Siebert), kurio name kompanionai nuomavo patalpas. J. Albano ir K. Kybelkos būta apskrių vertėvų: dar prieš varžytines jie slapta išgabeno nemažą šrifto bei medžiagų dalį¹². J. Zybertas išsilaikė kiek ilgiau. Iš pamintėtinų jo veiklos momentų yra „Niamuno sargo“ spausdinimas 1884-1885 metais. Kitų stambesnių poligrafinių darbų J. Zybertas neatliko, įmonė vegetavo, kol galų gale susilaukė įprastinio likimo. Savininkais tapo nauji žmonės, vienas iš kurių buvo M. Jankus. Aplinkybės, nulėmusios spaustuvės pirkimą, buvo maždaug tokios.

XIX a. 9 dešimtmetyje tapo aiškus lietuvių nacionalinio judėjimo diferenciacivimasis. Išsiskyrė įvairių politinių siekimų grupuotės. Kylančios liberalinės buržuazijos priešakyje atsistojo vadinamieji varpininkai su savarankišku periodinės spaudos organu. Laikraščio iniciatoriais buvo Varšuvos universiteto „Lietuvos“ studentų draugija. 1888 m. kovo mėnesį draugijos atstovai Tilžėje išleido prospektą, o liepos 29 d. įvykusiame susirinkime Marijampolėje galutinai išsprendė organizacinius klausimus. Steigiamas laikraštis galėjo eiti, savaime aišku, tik už Lietuvos ribų. Pasirinkta Tilžė. Oficialiuoju redaktorium, kaip Vokietijos pilietis, sutiko pasirašinėti M. Jankus — visiems gerai pažįstamas asmuo, laikraščių bendradarbis ir aktyvus Mažosios Lietuvos visuomeninio judėjimo veikėjas. Be to, jis dar ėjo ekspeditoriaus pareigas, rūpinosi gamybos reikalais vietoje. „Var-

⁹ Stonienė V. Lietuvių spaudos veikėjas Martynas Jankus. — Knygotyra, 1973, t. 3, p. 149.

¹⁰ Užtupas V. Martynas Jankus — knygų leidėjas ir spaustuvininkas. — Kraštotyra, 1975, p. 131—132.

¹¹ LTSR MA Centrinė mokslinė biblioteka. Rankraščių skyrius (toliau — MAB RS). F. 103, b. 7, lap. 6.

¹² Ten pat, F. 103, b. 128, lap. 6.

pas“ pasirodė pačioje 1889 m. pradžioje. Vieno numerio spauda pas E. Vejerį kainavo 120 markių, o O. Mauderodė, sakoma, užsipašęs net 140¹³. M. Jankus suprato, kad spaustuvininkai plėšia dvigubą kainą. Ir štai, pasitaikius progai, 1889 m. pradžioj (vasario mėn.?) jis pusvelčiui nusipirko nuniokotą J. Albano ir K. Kybelkos spaustuvę. Pirmą patvirtinanti žinia yra tų pačių metų kovo 12 d. laiškas J. Sliūpui, kuriame rašoma: „Pagaliaus pirkau Syberto drukoriją, kurią Albans su Kibelka turėjo, už 400 dolerių ar 1200 markių ir žadu pradėti patsai prigatavyti; proto nors patsai neturiu pakankančiai, noriu jai vardą duoti „Birutė“ ir tai stipriai platinti rašliavą ant žemės po saule“¹⁴. Po poros savaičių tam pačiam asmeniui siūstoje korespondencijoje patikslinama: „mudu su Voska iš pusės pirkova Syberto drukoriją už 400 dolerių ir žadava pradėti drukavoti, kas tik papuls ant seilės“¹⁵. M. Jankus čia pasakė dar ne visą teisybę. Jam priklausė spaustuvės pirkimo idėja, bet ne pinigai. Dvejų metų laikotarpiui pusę reikalaujamos sumos paskolino Voska iš Stolbekių, bet su ta sąlyga, kad į lygiaverčius kompanionus būtų priimtas arba jo sūnus, arba artimas giminaitis Kristupas Voska¹⁶. M. Jankus sutiko. Antra vertus, jam reikėjo rūpintis ūkiu Bitėnuose, taigi pagalbininkas vietoje buvo net naudingas. Jis taip pat nusi-leido reikalavimui (arba susitarė), kad spaustuvė būtų afišuojama bei įregist-

ruota kompaniono K. Voskos vardu. Keletą mėnesių įmonė buvo tvarkoma, perkamos medžiagos. Nė vienas iš savininkų neturėjo supratimo apie techninius dalykus, todėl reikėjo samdyti meistrą. Spaustuvės atidarymas buvo paskelbtas 1889 m. gegužės 1 d.¹⁷ Pirmiausia kompanionai atspaudė pasivėlinusius „Varpo“ numerius, kelias smulkias brošiūras (A. Burbos „Atsisveikinimą“, „Senkaus Jurgį“, H. Stelmakausko „Graudžius verksmus“, V. Mačio „Brolius“, straipsnių rinkinį „Pranešimai lietuviškos draugystės „Byrutes“) ir Mažajai Lietuvai skirtas „Lietuviškas kalendras su abrozais ant metų 1890“¹⁸. Išskyrus pastarąjį, visi leidiniai pelno nedavė. Pati įmonė klientams nekėlė pasitikėjimo. „Spaustuvėje Jankus suko mašiną, Voska raštvedžiavo. Ir spaus-tuvėlė, ir jos darbuotojai darė menką įspūdį“¹⁸ — tokiais žodžiais aprašė 1889 m. pabaigoje matytą vaizdą J. Kriaučiūnas. Kompanionai techniniam vadovavimui samdė vokiečių meistrą, o darbo jėga buvo jie patys ir du mokiniai iš Lietuvos. Įmonei reikėjo gerai lietuvių kalbą mokančių, be to, pigiai apmokamų darbininkų, todėl vietos lietuvininkais negalėjo pasiremti. Imta ieškoti mokinių per „Varpo“ skelbimus¹⁹. Jų atsirado. Vieno asmenybės nepavyko nustatyti, kitas buvo S. Dovydaitis. Pastarąjį 1889 m. lapkričio mėnesį atsiuntė S. Banaitis iš Vojteukų²⁰. Vaikinas palikęs gerą įspūdį²¹. Nesudėtingą poligrafinę techniką vei-

¹³ LTSR Valstybinė respublikinė biblioteka. Rankraščių skyrius (toliau — LRB RS). F. 1-173, lap. 11.

¹⁴ Ten pat, F. 1-170, lap. 11.

¹⁵ Ten pat, F. 1-170, lap. 5.

¹⁶ Ten pat, F. 1-173, lap. 11.

¹⁷ Voska K. Apsakymai. — Varpas, 1889, Nr. 4 (Priedas).

¹⁸ Kriaučiūnas J. Atgimusios spaudos lopšys. — Kn.: Kovos keliais. Klaipėda, 1938, p. 112.

¹⁹ Mundrus vaikus... — Varpas, 1889, Nr. 5, p. 80.

²⁰ Biržiška V. Medžiaga lietuvių spaudos uždraudimo istorijai. — Kn.: Tauta ir žodis. Kn. 5.— K., 1928, p. 318.

²¹ MAB RS F. 103, b. 7, lap. 12.

kiai perprato pats M. Jankus. 1889 m. liepos mėn. laiške jis sakosi galįs savarankiškai statyti rinkinį²². Pagrindiniai darbų užsakovai buvo JAV lietuviai. Bene daugiausia čia talkininkavo J. Šliūpas. Jis siuntė spaudai savo raštus, neretai Ragainės įmonės adresu užsakymus atsiųsdavo atskiros draugijos. Deja, gražūs įmonininkų pažadai dėl greitos ir pigios spaudos neatitiko realybės. Šrifto iš karto pakakdavo tik 1/4 „Varpo“ teksto surinkti. Dėl gaišaties užsiėmėdavo laikraščio leidimas, stoviniudavo kiti darbai. Medžiagų pirkimui trūko pinigų. 1889 m. vasarą „Vytauto“ draugijos atsiųsti rankraščiai dulkiėjo lentynose, nors avansu buvo gauta 100 markių. M. Jankus juos sunaudavo popieriumi pirkti. Spaustuvininkas žadėjo tekstą surinkti savo jėgomis, kai bus laisvesnis nuo ūkio darbų.

Kompanionai imdavosi toli gražu nepraktiškų sumanymų. Pavyzdžiu gali būti Mažajai Lietuvai skirtas savaitraštis gotišku šrifto „Naujos žinios“. 1889 m. išėjo 3 jo numeriai, 1890 — 15. Leidinys nesulaukė nei bendradarbių, nei skaitytojų. Prenumeratorių sąrašė yra tik 13 pavardžių. Du žmonės buvo bejėgiai užpildyti skiltis. M. Jankų už aštrų pasisakymo toną ėmė persekioti konservatyvių nusistatymų vietos veikėjai, „Garso“ kivirčių neatleido LLD. Jų reakcija ir sužlugdė „Naujas žinias“. Negerėjo „Varpo“ reikalai. Tikrieji šeimininkai, vėluodami pateikti medžiagą, gaišino darbą, atlikėjai dėl finansinių kliūčių negalėjo sutvarkyti gamybos bei ekspedicijos organizacijos. 1889 m. rugsėjo mėn. laiške M. Jankus sakosi taip spaudžiamas skolų, kad neturįs pi-

nigų net laikraščio išsiuntimui. Jis žadėjo taisyti padėję rudenį, pardavęs gyvulių ir derlius²³. „Tamstos vardas kaipo rėdotojaus mažina skaitlių ėmėjų „Varpo“, nes gal žinai, kad dvasiškieji tamstą laiko už „bedievį“, „social...“ — rašė P. Matulionis²⁴. Išgąsdinti tokios reikalų kloties, o visų labiausiai nuo 1890 m. pasirodančių „Sviesos“ bei „Žemaičių ir Lietuvos apžvalgos“ konkurencijos, spaustuvininkai kreipėsi pagalbos į varpininkus. M. Jankaus pasisakymuose yra užuominų, kad šie ketinę už nedidelę kainą atpirkti įmonę, o savininkus samdyti kaip darbininkus. Jis sutikęs su pasiūlymu. Bet jvykiai klostėsi kita linkme. Varpininkai nusprendė įsteigti dar vieną kaimo skaitytojui prieinamą laikraštį „Ūkininkas“, o leidimo bazės sutvirtinimui suteikti 1000 rb. paskolą už hipotekos garantiją. M. Jankus ir dabar sutiko, užstatydamas nekilnojamą turtą — Bitėnų ūkį. 1890 m. sausio 29 d. Ragainėje tarp abiejų spaustuvininkų bei varpininkų atstovų M. Lozoraičio ir J. Kauko minėtomis sąlygomis buvo pasirašyta 10 paragrafų sutartis²⁵. Netrukus po sutarties patvirtinimo atvyko redaktorius J. Adomaitis-Sernas, pinigų buvo — darbas prasidėjo. Gerą pelną žadėjo JAV lietuvių mokslo draugijos leidinys „Lietuviškieji raštai ir raštininkai“. 1890 m. balandžio mėnesį spaustuvėje jau gulėjo jo rankraštis ir 203 markių avansas leidybiniam reikalams²⁶. Gegužyje atsiūsta dar 123 markės. Knygos autoriui J. Šliūpui tuoj buvo pranešta apie spaudos ruošą: popieriaus pirkimą, klišių užsakymą²⁷. Šį veikalą, kuriame buvo įdėta ir jo biografija, M. Jankus

²² LRB RS F. 1-170, lap. 15.

²³ Ten pat, lap. 9.

²⁴ *Biržiška* V. Medžiaga... Kn. 6. — K., 1930, p. 414.

²⁵ „Sulyginimas, padarytas tarp Jankaus ir Voskos iš vienos pusės, ir Lozoraičio ir Kauko iš kitos“. (Zr.: Mūsų senovė. T. 3. — K., 1940, p. 173-174).

²⁶ LRB RS F. 1-171, lap. 3.

²⁷ Ten pat, lap. 4.

vadino „pirmuoju rašliavišku darbu naujos gadinės muzikiškų lietuvių“. Džiūgavimus nutraukė nepalankia linkme besiklostanti situacija. K. Voska nepaisė kompaniono nuomonės ir ėmėsi spausdinti vokiškas knygas. Per jas atsirado nepadengtų nuostolių, o „Lietuviškuosius raštus ir raštininkus“ dėl mašinos užimtumo tako atiduoti O. Mauderodei. Kaip LMD patikėtinis, M. Jankus ir toliau aktyviai rūpinosi literatūros istorijos veikalo leidimo reikalais, organizavo literatūrų portretų paieškas ir klišių gamybą. Tačiau knygos pasirodymas smarkiai nusitęsė. Viskam kliudė begaliniai paties M. Jankaus užsiėmimai: spaustuvė, rinkiminė kampanija bei įvairiapusė kita visuomeninė veikla²⁸. Knyga išėjo tik 1891 m. vasarą²⁹.

„Varpo“ ir „Ukininko“ redaktorius J. Adomaitis-Sernas spaustuvės darbuose netalkininkavo. M. Jankaus žodžiais, jis net surinktų numerių korektūros skaitymą gaišindavo, nes „gėrė, rūkė ir merginėjo“³⁰. Blogu pavyzdžiu pasekė K. Voska. Kompanionas nepildė pasižadėjimo išmokti įmonės vedimo technikos, o „lakstė po miestą ir girtavo bei taisė raibą korektą, už ką niekas nemokėjo“³¹. Esančios sąlygos reikalavo imtis radikalių priemonių. Reikėjo atskratyti, M. Jankaus manymu, nevykėlio bendradarbio. Planą jam pasisėkė įgyvendinti. Bet koku būdu tai buvo padaryta, matyt, visiems laikams liks paslaptyste. Pats M. Jankus vienam artimam bičiuliui 1890 m. rugpjūčio 25 d. laiške parašė tokius žodžius: „mudu mažumą apsiširdijova ir aš jį (K. Vos-

ką — D. K.) iš savo draugystės pastumiau. Dabar drukorija mano vieno rankos ir dabar tik tikiu galėsiąs ką gero atlikti“³². Spaustuvės perėmimas įvyko ar ne rugpjūčio mėnesį, nors žinių apie reorganizacijos darbus randame „Ukininko“ birželio numeryje. Čia priežastis aiški — smarkiai vėlavo laikraščio spauda. Pašalinus K. Voską, redakcinės medžiagos priėmėju tapo J. Adomaitis-Sernas. Tai buvo nedovanotinas žingsnis. Policija iš karto susidomėjo faktiškuoju laikraščio redaktoriumi. Tačiau M. Jankus irgi negalėjo duoti savo adreso. Jis ruošėsi nuo spalio 1 d. su spaustuvę kraustyti į Tilžę³³. Labai įsidėmėtina viena detalė, kuri yra suklaidinusi nemaža tyrinėtojų. Įmonės perėmimą M. Jankus plačiai išreklamavo. Rašė privačias korespondencijas, skelbė straipsnius periodikoje, ant leidžiamų knygų viršelių spausdino reklamą, kurioje į tekstą sumaniai įpinda frazė: „Kr. Voskos spaustuvė buvusioji perėjo į rankas Jankaus“³⁴. Autorius norėjo įtikinti visuomenę, kad dėl „Varpo“ ir „Ukininko“ nesklandumų kaltas anas spaustuvininkas — K. Voska, su kuriuo pats nieko bendro neturėjęs. Štai dabar padėtis neabejotinai pasitaisysianti — reikalų tvarkymas perėjo į patikimo žmogaus rankas.

Spaustuvė į Tilžę buvo pervežta kiek anksčiau negu planuota. Ji pradėjo veikti Aukštojoje gatvėje (Hohe Str.) Nr. 93 rugsėjo 20 d.³⁵ Namas priklausė Ferd. Ratkei. Redakcinę medžiagą sutiko priiminti kažkoks Fogelis. Tuo tarpu faktiškasis redaktorius liko Ra-

²⁸ Ten pat, lap. 9.

²⁹ Ten pat, F. 1-172, lap. 5.

³⁰ Ten pat, lap. 1.

³¹ Ten pat, F. 1-173, lap. 11.

³² Ten pat, F. 1-171, lap. 8.

³³ Jankus M. Ant žinios. — Ukininkas, 1890, birželis, Nr. 6, p. 96.

³⁴ Ten pat; Jankus M. Jau vėl pradeda klimpti prūsuose lietuvių spausdinti reikalai. — Vienybė lietuvių, 1890, gruod. 31. Nr. 53, p. 2. Parašas: Kulkius.

³⁵ Jankus M. Paaiškinimas. — Varpas, 1890, Nr. 8, p. 113.

gainėje. Jis lyg ir nenorėjęs skirtis su labai prielankiais buto šeimininkais Proisais, o spaustuvininkui tokia padėtis darė kliūčių. Vėl gaišinosi redakcinės medžiagos siuntinėjimas, korektūrų skaitymas. Tarp judviejų kilo aiškių nesutarimų, ką liudija vienas 1890 m. lapkričio 18 d. J. Adomaičio-Serno laiškas³⁶. Autorius rašo apie laikraščių ekspedicijos sutrikimo priežastis. Esą leidėjai turi pagrindo pykti ant M. Jankaus bei K. Voskos („tasai puspaikis jau nuo visko atstumtas“). Pirmasis per atsakingojo redaktoriaus vardą vien garbės teieško ir visur tuo giriasi. Savininkas varpininkų laikraščiams pinigų nepridėjo ir neprideda, o gautus kitais tikslais suvartoja. Tačiau kito pasirinkimo esą nėra: „su Jankumi esame pinigaiškai susirišę, atsakantiesnė ši firmos nesurandame, o be jos apsieiti negalime“. Laiško autorius sako, kad jis įkalbėjęs spaustuvininką priimti naują, išmintingą kompaniją, galintį įdėti savo dalį pinigais ir darbu. Dabar šiedu vedantys derybas. Pinigų, J. Adomaičio-Serno manymu, „Varpui“ pridėti gal visai nereikėsia, jo reikalai gerėja. Kaip ir M. Jankaus. Jis vedąs turtingą žmoną.

Spaustuvininkas vedybiniam reikalams išties skyrė neeilinį dėmesį. Jau rugpjūčio mėnesio korespondencijose jis užsiminė apie ketinimą „parsivesti pačiuotę su keliais grašiais“³⁷. M. Jankus kilniaširdiškai pažadėjo sušelpiti J. Sliūpą, tikėdamasis, kad šis, iškopęs į daktarus, kada nors galės gražinti skolą. Vedybos įvyko lapkričio mėnesį. Bitėnų šeimininke tapo Ona Puknaitė su 3000 prūsiskų dolerių (apie 9000 markių) kraičiu. Tačiau pinigų jaunavedys iš

karto negavo. Pirmą žmonos mirusių tėvų turta turėjo pasidalinti paveldėtojai per teismą.

1890 m. pabaigoje M. Jankus išėjo iš kritinės padėties, kiek galima susigaudyti, paaukojęs varpininkų pinigus. Išlaidų buvo daug. Reikėjo mokėti už persikraustymą, patalpų nuomą, popieriaus ir spaudos medžiagų pirkimą. 1891 m. pradžioje iš firmos „Actiengesellschaft für Schriftgiesserei und Maschinenbau“ Offenbache įsigyta šriftų bei kitokių poligrafinio darbo reikmenų daugiau nei už 1000 markių³⁸. Dėl suprantamų priežasčių pareikalavo gražinti skolą anksčiau termino K. Voskos gentainis³⁹. Išlaidų susidarė nemaža.

Tilžėje M. Jankaus spaustuvė dirbo visu pajėgumu. Tiesa, pats savininkas viešumoj mėgdavo paaimanuoti, kad jis visas jėgas atiduoda tik „Varpo“ ir „Okininko“ gamybai. Kiti darbai esantys neįmanomi⁴⁰. Faktai koreguoja vaizdą. 1891 m. iš jo spaudos staklių išėjo 24 pavadinimų knygos ir brošiūros, tarp kurių išsiskiria P. Vileišio iš anksto apmokami pritaikomosios paskirties spaudiniai, greit išpopuliarėjusios „Birutės dainos“, K. Donelaičio „Pavasario linksmybės“, niekad neužsiguli nelegali Lietuvos prekybai skirta religinė literatūra. Iš tų leidinių 18 išėjo lotynišku, 6 — gotišku šriftu. 1892 m. per pirmą pusmetį M. Jankus išspausdino 13 knygų. Visų pripažinimu, 1890—1892 m. laikotarpiu pati judriausia, pati lankomiausia vieta Tilžėje po O. Mauderodės buvo mūsų minimo asmens įstaiga. Tai paliudytų ir „Katalogo lietuviškų knygų ir laikraščių Martyno Jankaus Tilžėje“ išleidimas 1891 m. Tačiau greta šito egzistavo ir

³⁶ *Milukas A.* Spaudos laisvės ir Amer. liet. organizuotės sukaktuvės. — Filadelfija, (1929), p. 354—355.

³⁷ LRB RS F. 1-170, lap. 8.

³⁸ VUB RS F.I. F. 235, lap. 25, 29—33.

³⁹ LRB RS F. 1-173, lap. 11.

⁴⁰ *Jankus M.* Jau vėl pradeda klimpti...

kita vaizdo pusė, kurią atskleidžia įtikinantis dokumentų pluoštas. Tilžėje nuolatos nebuvo spaustuvės prižiūrėtojo. M. Jankus čia lankydavosi žiemos metu, o vasarą dažnokai sugrįždavo prie ūkio darbų į Bitėnus⁴¹. Įmonės pakilimas įvyko „Varpo“ fondo sąskaita. Po to vėl ėmė trūkti pinigų, nes knygų apyvarta nebuvo pelninga. Spaustuvininkas daugiausiai leido visuomeninę literatūrą, kai O. Mauderodė, J. Senkė ir Reilenderiai vertėsi beveik vien kontrabandinės literatūros prekyba. Neįvyko laukiamas „Varpo“ ir „Ūkininko“ padėties pagerėjimas. Pavėluotas medžiagos tiekimas ardė spaudos grafiką, drauge ir prenumeratorių pasitikėjimą. 1891 m. pradžioje dėl įkyraus policijos dėmesio iš Prūsijos skubiai pasitraukė J. Adomaitis-Sernas⁴². Jį pakeitė O. Mauderodės spaustuvininkas J. Kriaučiūnas, visai nepalankaus nusistatymo M. Jankaus adresu žmogus⁴³. Tuo tarpu patys varpininkai už 1000 rublių paskolą gavę Bitėnų ūkio hipoteką, manė esą su tvirtinę leidybos bazę ir jautėsi laisvi nuo bet kokių rūpesčių. Įmonės šavininko tvirtinimu, 1889 m. „Varpo“ įplaukų surinkta tik 940 markių⁴⁴. Bendram reikalo labai vieno numerio gamybos kainą savo spaustuvėje M. Jankus sumažino nuo 120 iki 60 markių. Iš viso susidarė 66 rubliai (apie 130 markių) asmeninių išlaidų. 1890 metais „Varpas“ turėjo 57, „Ūkininkas“ — 34 užsismokėjusius prenumeratorius. Pačių leidėjų paskaičiavimu, abiejų laikraščių

išlaidos sudarė 2592 markės⁴⁵. Bet varpininkai, pasitikėdami 1000 rublių fondu ir pavienių numerių prekyba (vien P. Mikolainis-Noveskis nupirko už 802 mk.), buvo ramūs. M. Jankus spaudoje tvirtino tais metais jau „pridėjęs“ 422 markės⁴⁶. Tokių viešą pareiškimo paskelbimą galima pavadinti tik nesąžiningumu. Paskolos vienerių metų išlaidoms turėjo pakakti net be abonentinio mokesčio. 1891 m. abonentinio mokesčio susidarė 1593 markės, išlaidų — 2595. Skirtumas — 1302 markės — M. Jankaus tvirtinimu, vėl padengtas asmeniniais pinigais⁴⁷. Apie kokio nors fondo likučių egzistavimą jis neužsimena. Taigi iš viso 1889—1891 m. laikotarpiu spaustuvininkas priskaičiavo 1778 markių nuostolio⁴⁸. Kitą kartą dar buvo nurodomos 3000⁴⁹ ir 6696⁵⁰ markių sumos. Pastarieji skaičiai atrodo neįtikėtini, tačiau realios padėties vaizdo jau niekas neatkurs. Pagal susitarimą varpininkai turėjo daryti kasmetinę leidybos piniginę apskaitą ir derinti ją su spaustuvininkais. To nebuvo, ir pats M. Jankus nereikalavo. Jis tvirtai tikėjo, kad 1000 rublių fondas sąžiningai suvartotas laikraščių reikalams, ir 1891 m. pabaigoj paprašė grąžinti hipoteką. Varpininkai tik dabar atsitokėjo. Reikalų tvarkyti į Tilžę atvyko Matulaitis ir Palokaitis. Norėdami prispirti M. Jankų, jie J. Kriaučiūno patarimu „Varpo“ ir „Ūkininko“ spausdinimą perkėlė pas O. Mauderodę. Tarpininkavo dr. V. Bruožis, kuris į gentainio įmonę

⁴¹ Mikolaitis P. Atsiminimai iš „Varpo“ gyvenimo. — Varpas, 1920, Nr. 6—7, p. 180.

⁴² LRB RS F. 1-172, lap. 1.

⁴³ Kriaučiūnas J. Atgimusios spaudos lopšys, p. 113.

⁴⁴ Jankus M. Išsitiesinimas prieš užpuldinėjimus. — Bitėnai: M. Jankaus spaustuvė, 1893, p. 7.

⁴⁵ Grinius K. Pirmieji „Varpo“ metai. — Varpas, 1920, Nr. 1, p. 5.

⁴⁶ Žine nuo išleistuvės. — Varpas, 1891, Nr. 12, p. 191.

⁴⁷ Ten pat.

⁴⁸ Jankus M. Išsitiesinimas prieš užpuldinėjimus, p. 7.

⁴⁹ Čižiškis P. Liūdno naujienos. — Vienybė lietuvininkų, 1892, spalio 19. Nr. 42, p. 498.

⁵⁰ Jankus M. Atsiliepimas „Ūkininko“ rėdystei. — Saulėteka, 1900, meij. 1. Nr. 5, p. 142.

buvo įdėjęs atitinkamą pinigų sumą ir buvo dalininkas. 1892 m. pradžioje M. Jankaus spaustuvei ėmė trūkti užsakyimų, trys mašinos stovėjo beveik be darbo. Vyko lyg ir suokalbiškas boikotas. Bitūnose apmažėjo galvijų banda, ištuštėjo aruodai. „Aš gi patsai privers-tas pasninkauti daugiau nei katalikiš-ka“⁵¹, — skundėsi M. Jankus. Jo įsi-tikinimu spaustuvė negalėjo egzistuoti be periodinio leidinio.

Cia reikia paminėti, kad 1891—1893 m. M. Jankus redagavo ir leido jumoristinį laikraštėlį „Tetutė“. „Tetu-tės“ numeriai pasirodydavo pagal red-aktoriaus norą bei manymą, kai jis pats surasdavo laiko sueiliuoti pamflet-us, apdoroti medžiagą, po to savo ran-komis surinkti, išspausdinti ir paskleisti numerius. Kada laikraštis pradėjo eiti — tiksliai negalima pasakyti. Mat redak-torius nusprendė iki galo būti jumoris-tu, pirmam numeriui sukurdamas tokią paantraštę: „Satyriškas laiškėlis, išei-nantis nepaskirtais laikais. Nr. tarp pirmojo ir antrojo“. Greičiausiai pasi-rodė 1891 m. gruodžio mėnesį, kai jo egzistavimą pastebėjo JAV lietuvių laikraščiai ir išspausdino palankius at-siliepimus: „Pirmutinis numeris yra su-rėdytas gan puikiai. Velytina būtų, kad tas laikraštis kasnedėl pasirodytų“⁵². 1892 sausio—balandžio mėnesiais išėjo 2—6 numeriai, 1893 m. vasario—spalio mėnesiais pasirodė 7—12 numeriai, po to dar vienas nedatuotas ir nenum-ruotas sąsiuvinis. Nuo 1892 m. sausio numerio atsirado nauja paantraštė: „Stukaunas laiškėlis išeinantis kartą ant mėnesio“. Redaktorius intensyviai ieškojo bendradarbių, kaupė medžiagą, nes artimiausioj ateity tikrai ketino laikraštį paversti reguliariu (savaitiniu ar bent dvisavaitiniu)⁵³. Po kiek laiko

jis savo „Stukauną laiškėlį“ pasiūlė leisti kaip „Vienybės lietuvininkų“ prie-dą. Iš M. Jankaus sumanymų nieko ne-išėjo. JAV laikraštinių planas nesu-viliojo. Bendradarbių atsirado mažai. Tarp jų buvo J. Sliūpas su J. Penčiu-ku⁵⁴. Svarbiausia „Tetutės“ pasmerki-mo priežastis glūdėjo jos turinyje. Laik-raštis iš pradžių buvo orientuotas į Ma-žosios Lietuvos skaitytojus. Teksto skil-tys spausdinamos pakaitomis tai loty-nišku, tai gotišku šriftu. Jame liečia-mo visuomeninio gyvenimo aktualijos, pajuokiami nacionalinio judėjimo per-sekiojotai, „Tilžės keleivio“, „Alyvų la-pų“ ir kitų klerikalinių-monarchistinių periodinių leidinių bendradarbiai. Red-aktoriaus kritika kartais buvo perne-lyg stačiokiška ir užgauli. Antrame nu-meryje jis išspausdino piešinį, vaizduo-jantį riebių kiaulės pasturgalį su para-šu: „Apšvies mus, viešpatie“. Pagal Prūsijos baudžiamąjį kodeksą už šį darbą redaktorius galėjo būti baudžia-mas kelių mėnesių kalėjimu. Laimei, cenzūros įstaigos nepastebėjo. Po 1892 m. liepos įvykių M. Jankus kriti-kos smaigalį nukreipė į varpininkus, kai kuriuos JAV laikraštinių (A. Burbą). Paskutiniame, nedatuotame ir nenumuotame (13 pagal eilę) sąsiu-vinyje redaktorius paskelbė platų „Var-po“ — „Okininko“ 1000 rublių leidimo fondo išeikvojimo aplinkybių aprašymą. Polemikos įkarštyje, griežtai gindamas savo garbę, jis pavardėmis suminėjo visus leidinių organizatorius, kas buvo tolygu viešai išdavystei. Laimei, ir šį kartą įvykis liko be pasekmių. Trylik-tajame numeryje laikraštis ironijos žo-džiais atsisveikino su gerbėjais: „Sitaį užbaigėm savo amžių, kuris buvo ilgas ir pilnas džiaugsmo bei žėgnono. Iš abonentų tapė 16 markių grynais pini-

⁵¹ LRB RS F. 1-173, lap. 1.

⁵² Tilžėje pradėjo išeiti... — Vienybė lietuvininkų, 1891, gruod. 30. Nr. 52, p. 617.

⁵³ LRB RS F. 1-173, lap. 3.

⁵⁴ Ten pat.

gais surinkta, kitkas įplaukė verčios popieromis, kaip tai padėkavonės grometomis, indulgencijomis, ablasais, bulėmis ir kitomis iš skarmalų praeinančioms gėrybėmis. . . “⁵⁵.

„Tetutė“ savo egzistavimo laiku 4 kartus keitė poligrafinį apipavidalinimą, kelis kartus — formatą. Ją vieningai puolė Mažosios Lietuvos reaktionieriai ir M. Jankaus praeikismu tapę „inteligentai“. Laikraščio paplitimo arealas buvo menkas, nors tikėti leidėjo tvirtinimu apie 16 markių abonentinį mokestį nėra pagrindo. „Štukaunaiškelį“ prenumeravo M. Davainis-Silvestraitis⁵⁶, kažkoks asmuo per L. U. Ponto parduotuvę Peterburge⁵⁷, 4 prenumeratoriai ir keliasdešimt pirkėjų buvo iš JAV lietuvių tarpo. Tenai aktyviu „Tetutės“ platintoju grynai dėl antireliginių simpatijų buvo J. Sliūpas. Bet šis skaitytojų būrelis negalėjo išgelbėti padėties.

Įmonės savininkas suprato negalėsiąs pasiremti „štukaunu laiškeliu“. Todėl 1892 m. sausio mėnesį M. Jankus sudarė naują planą — leisti laikraštį kalvinams. Jie nors neskaitytingi, bet esantys nuosakiūs ir protingesni už katalikus. M. Jankus laišku kreipėsi į J. Sliūpą, prašydamas patarimo bei siūlydamas imtis politinės-istorinės dalies redagavimo. Pats žadėjo tvarkyti „laikininkystės“ skyrių, o kitą dalį pildyti korespondencijomis bei kitų laikraščių medžiaga. Leidimą siūlė pradėti nuo balandžio 1 d. „Gyvasties“ ar „Naujo laikraščio“ pavadinimu⁵⁸. J. Sliūpas delsė atsakyti. O M. Jankus nerimo. Po kelių savaitių laukimo jis ėmėsi savarankiškų žygių, ir 1892 m. balandžio mėnesį pasaulį išvydo „Nauja aušra“.

16 puslapių apimties lotynišku šriftu leidinys panėšėjo į literatūrinį žurnalą. Daugelio nuostabai įspūdi darė turtiną medžiaga. Ypač palankiai atsiliepė „Vienybė lietuvininkų“ ir dar paragino: „Taigi, amerikiečiai, pasiskubinkite jį užsisteliuoti, prisiųsdami pinigus ant vardo M. Jankaus“⁵⁹. Vien varpininkai, priešingai negu kiti, leidinį sukritikavo, pasirodymo priežastis traktuodami tik kaip steigėjo „mania redactoria“⁶⁰. Jie buvo neteisūs arba taip tvirtino tyčia. M. Jankui pirmiausia rūpėjo duoti spaustuvei darbo. „Nauja aušra“ turėjo išeiti kas mėnesį (leidimo duomenys: „Atsakantis rėdytojis: Martynas Jankus, Tilžėje. Spausdinta pas Martyną Jankų Tilžėje“), metų abonentinis mokestis Mažojai Lietuvoj sudarė 3 markes, JAV — 75 centus, Rusijoje gyvenantiems skaitytojams — 3,5 rub. Pirmojo numerio pasisekimo priežastys glūdi rankraščiuose, kurie buvo užsilikę iš „Varpo“ redakcijos⁶¹. Dėl tolesnės ateities spėlioti neverta. „Nauja aušra“ antro numerio nesulaukė. Bet čia yra pateisinančių priežasčių. Vos tik užbaigus (balandžio 27 d.⁶²) laikraščio spaudą, atėjo J. Sliūpo laiškas. Jis pranešė apie JAV lietuvių mokslo draugijos steigiamą mokslo populiarizacijos žurnalą „Apšvieta“. Taupumo sumetimais spausdinimo vietą organizatoriai pasirinko Tilžę, o darbų atlikėją — M. Jankų. Aišku, viską lėmė kai kurių vadovų asmeninės simpatijos. Balandžio 29 dieną spaustuvės savininkas skubiai pranešė apie savo sutikimą imtis žurnalo gamybos ir dar paklausė J. Sliūpo: „Ką veikti su naujai per Tamstos užtrukimą užgimusia „Nauja aušra“? Ar paliauti

⁵⁵ Zodis į mielus skaitytojus. — Tetutė, [1893], [Nr. 13].

⁵⁶ *Biržiška V. Medžiaga*. . . Kn. 4. — K., 1926, p. 398.

⁵⁷ VUB RS F. 1. F. 243, lap. 157.

⁵⁸ LRB RS F. 1-173, lap. 1.

⁵⁹ M. Jankus Tilžėje. . . — *Vienybė lietuvininkų*, 1892, geg. 11. Nr. 19, p. 221.

⁶⁰ Tėvyniški varpai. — *Varpas*, 1892, Nr. 7, p. 102.

⁶¹ Tilžė. — *Vienybė lietuvininkų*, 1892, liepos 6. Nr. 27, p. 318.

⁶² *Alšėnas P. Martynas Jankus*. — *Torontas*, 1967, p. 55.

išleidus, ar priglausti prie „Apšvietos“? ⁶³ Derybos korespondencijų pagalba truko apie porą mėnesių. Atsirasdavo vienokių ar kitokių pataisų ir vėliau, tačiau pagrindinės sąlygos atspindėjo spausdavininko ranka surašytame kontrakte ⁶⁴. M. Jankus už didelio formato spaudos lanką 2000 egzempliorių tiražu paskaičiavo 50 markių mokesčio. Tai sumažinta kaina. Bet jis išsiderėjo papildomą mokesį už viso tiražo įrišimą bei 1500 egzempliorių siuntimą į JAV ⁶⁵. Spausdavininkas savo kaštais ir nuožiūra samdė korektorių, nes manė nepajėgsiąs aprėpti visų darbų. M. Jankus skundėsi pervargimu, negalavimais. Pirmas „Apšvietos“ numeris išėjo birželio mėnesį. Antras turėjo pasirodyti liepos viduryje, tačiau jį jau neteko spausdinti. Liepos 23 d. įmonę pardavė iš varžytinių ⁶⁶.

Buržuaziniai lietuvių spaudos istorikai spausdėvės varžytinių įvykio aiškiniimuose paprastai rėmėsi tik „Varpo“ leidėjų ir spausdavininko konfliktu. Bet jie ne visai teisūs. Priežasčių būta labai daug ir taip susipynusių, kad šiandien vargiai galima nustatyti absoliučią tiesą.

M. Jankus neturėjo komercinių ga-

bumų, buvo liberalių, ateistinių pažiūrų. Per dalykinius ryšius (1892 m. pradžioje ypač glaudžius) jis suartėjo su Rusijos revoliucinio judėjimo dalyviais. Nuo 1891 m. Tilžėje ėmė lankytis lenkų socialdemokratinio jaunimo Maskvos ratelio narys Marijonas Abramavičius. Jis važinėjo po Vakarų Europą ir, padedamas emigracinių centrų Galicijoje, Svecarijoje, Prancūzijoje, Anglijoje, leido bei transportavo nelegalią literatūrą į Rusiją. Konkreciai į Tilžę šį jauną revoliucionierių bus atvedusi užsieninė grupė „Walka Klas“. Ją su M. Jankumi siejo seni kontaktai ⁶⁷. M. Abramavičius 1892 m. pavasarį į Tilžę atsivežė kelių brošiūrų rankraščius, sutarė su spausdavininku ir, kol vyko darbas, gyveno jo namuose. Tada buvo išleista S. Mendelso „Kilka uwag“, „Jan Skiba“, „Opowiadanie“, knygelės „Ojciec Szymon“ vertimas į baltarusių kalbą, pavadintas „Dziadzka Anton“. Neturėdami rusiško šrifto, pastarąją spausdino lotyniškai ⁶⁸. Literatūra į Rusiją buvo siunčiama įprastiniu būdu — sutartą dieną į spausdėvės kiemą atvažiuodavo pašto dilizanas, kurio vežėjas susikraudavo pakus ir su nieko neįtariantiais keleiviais per sieną nugabendavo kro-

⁶³ LRB F. 1-173, lap. 5.

⁶⁴ Kontraktas tarp L. M. Draugystės 536 S. Para Street, Baltimorėje M. D. Ameriko ir spausdėvės apturėtojo Martyno Jankaus Tilžėje:

1\$ Mokslo Draugystė spausdina pas M. Jankų laikraštį „Apšvieta“, kuris išeis kas mėnesį kartą, knygos pavyzdyje didesnėje ašmainoje (kaip latvių „Austruma“) ir moka Jankui už soaudą 2000 numerių po 50 markių už kiekvieną arkušą nuo 16 puslapių.

2\$ Jankus darbą atlieka po gavimo rankraščio laike 14 dienų, ir 1500 numerių siunčia L. M. draugystei susyk, 500 numerių pasilaiko pas save, veda su tais kupčystę ir duoda rokundą kas bertainį metų M. Dr.

3\$ Už rišimą kaip žigunę denga kašta L. Mokslo draugystė.

4\$ Už korektą moka Jankus.

5\$ In raštiškas pakraipas Jankus nesikiš, išėmus, jei kas pagal zakoną galėtų koravojama būti.

6\$ Prieš valdžią atsako Jankus už rėdystę.

Sulyginta Tilžėje 21 gegužė 1892 m. M. Jankus.

(Zr.: LRB RS F. 1-173, lap. 8).

⁶⁵ LRB F. 1-173, lap. 7.

⁶⁶ Ten pat, lap. 10.

⁶⁷ *Lukawski Z.* Polacy w rosyjskim ruchu socjaldemokratycznym w latach 1883—1893. — Kraków, 1970, p. 107.

⁶⁸ Ten pat.

vinį iki Skaudvilės. Toliau siųsdavo paštu⁶⁹. Sprendžiant iš M. Jankaus atsiminimų, nelegalios spaudos gabenimas buvo ilgalaikis ir gerai organizuotas. O nutrūko dėl atsitiktinumų, be to, gana skandalingai. Atvykęs į Šveicariją, M. Abramavičius į Tilžę išsiuntė didelę dėžę revoliucinės literatūros rusų kalba. Dėžė buvo vežama be maito. Tilžės muitinės viršininko Friko įsakymą atidarė, ir vertėjas I. Kleinas padėjo nustatyti raštų turinį⁷⁰. Čia dar buvo sulaukytas M. Jankui adresuotas laiškas iš Krokuvos. Glaudžiai bendradarbiaudami, Rusijos ir Prūsijos sekliai netrukus ištyrė, kad siuntėjas A. Malinovskis yra tas pats M. Abramavičius⁷¹. 1892 m. balandžio 2 d. keturi policininkai užgriuvo spaustuvių kratai daryti. Jie paėmė daug „Vienybės lietuviškių“, „Varpo“, „Ukininko“, „Saulės“ numerių, korespondencijas, knygas „Svieta pabaiğa“, „Katakizmai katalikiški“ ir kt.⁷² (M. Jankaus tvirtinimu — už 700—800 markių⁷³). Į spaustuvių buvusio redaktoriaus J. Adomaičio-Serno adresu atėjo vienos proklamacijos rankraštis. Namų savininkas jos nepriėmė, siuntinys taip pat atsidūrė policijoj. Tardomas M. Jankus pasakė, kad adresatas iškeliaivęs į Bremeną⁷⁴. Iš K. Voskos policija išpešė patvirtinimą apie J. Adomaičio-Serno ryšį su M. Abramavičium ir pirmojo literatūrinį slapyvardį — Stelį⁷⁵. Sprendžiant iš tardymo atgarsių, M. Jankui buvo lipdoma rimta byla. Jo nenaudai liudijo spaustuvinininko J. Senkės žmona. Ji tvirtino, esą Jankus tikrai palaikęs ryšį su „rusiškais nihilistais“ bei apgyvendinęs juos savo

namuose. J. Adomaičio-Serno vokiečių policija nesurado, byla, trūkstant įrodymų, nusitęsė daugiau nei metus ir buvo panaikinta. Tik konfiskuotų knygų savininkas neatgavo. Jas policija pardavė savo nuožiuara už menkus pinigus, kurių nepakako net komiso išlaidoms padengti. Spaustuvinininkas patyrė išties didžiulius nuostolius. Be to, 1892 m. pirmą pusmetį M. Jankaus įmonė dirbo ne visu pajėgumu. Nors pajamų beveik nebuvo, fabrikui reikėjo mokėtį už kreditan gautus įrengimus, algas darbininkams, pirkti poligrafines medžiagas. Spaustuvinininkas negalėjo gauti paskolos — jo nekilnojamasis turtas buvo užstatytas varpininkams kaip hipotekos pagrindas. Verčiamas aplinkybių, M. Jankus įmonę dalinai išnuomavo vokiečių socialdemokratų partijai. Ji agitacijos tikslais nuo 1892 m. birželio pradžios ėmė leisti „Ostdeutscher Volksbote“ su 2 puslapių priedu. Leidėjo, spaudos ir atsakingojo redaktoriaus vardu pasirašinėjo M. Jankus. Laikraštis su paantrašte „Wochenblatt für das arbeitende Volk“ aštriai kritikavo valdžią. Aišku, tiek leidėjai, tiek jų vietininkas pakliuvo prūsioskos valdžios įstaigų kontrolėn. Keičiantis planams, nuomotojai atsisakė sutarties ir už paslaugas nieko nemokėjo. M. Jankus negalėjo kreiptis į teismą. „Ostdeutscher Volksbote“ išėjo tik 5 numeriai, todėl J. Tumo tvirtinimas — kas savaitę per du mėnesius⁷⁶ — yra nepagrįstas. Galimas tikėtai nepilnų dviejų mėnesių nuomavimo terminas.

Kaip matome, M. Jankų prie varžytinių slenkščio atvedė keistai susiklos-

⁶⁹ MAB RS F. 103, b. 128, lap. 2.

⁷⁰ Ten pat, F. 103, b. 7, lap. 1.

⁷¹ *Lukawski Z.* Polacy w rosyjskim ruchu... p. 107.

⁷² Tilžė. — *Vienybė lietuviškių*, 1892, bal. 27, Nr. 17, p. 197.

⁷³ MAB RS F. 103, b. 7, lap. 1; Ten pat, F. 103, b. 1, lap. 23.

⁷⁴ *Milukas A.* Spaudos laisvės. ■, p. 357.

⁷⁵ Ten pat, p. 359.

⁷⁶ *Tumas J.* Lietuvių literatūros... paskaitos, p. 166.

čiusios aplinkybės. Bešliško stebėtojo sprendimu skola varpininkams, sąžiningai paskaičiuavus, galėjo būti labai menka, bet, neturint darbų vertės pakvitavimo, ji egzistavo de jure. Savo ruožtu ši aplinkybė pančiojo savininko rankas. Nekilnojamo turto hipoteka neleido gauti jokios realios paskolos platesnio masto leidybinėms operacijoms finansuoti. Įmonės licitacija dėl kreditų netesėjimo buvo paskelbta 1892 m. liepos 23 d.⁷⁷ Per varžytines už 1800 markių pardavė viską: įrengimus, popieriaus atsargas, medžiagas. Laikraščius, „Varpo“, „Ūkininko“ komplektus nupirko mėsininkas po 3 markes už 100 svarų⁷⁸, 800 markių vertės popieriaus atsargas išsireikalavo O. Mauderodė⁷⁹. Pinigų nepakako skoloms padengti. Reikia tik išsiaiškinti, kokio dydžio turtas pateko į varžytines. Pastaruoju metu tyrinėtojai dažniausiai remiasi M. Jankaus publikuotais bei rankraščiuose likusiais memuarais ir nurodo 10000 markių sumą. Tiek kainavusi spaustuvė. Anų įvykių dienomis ar tuoj po jų rašytose korespondencijose, straipsniuose figūruoja tokie dydžiai: 11000⁸⁰, 10000⁸¹, 8000⁸², 5000⁸³ arba nurodoma nuostolių bendra apimtis — 4500 markių⁸⁴. M. Jankaus spaustuvės įrengimai galėjo kainuoti 10000 markių. Tačiau jie buvo paimti kreditan. Apie įmokėtą dalį žinių nėra. Subankrutavusios įmonės savininkas jas kruopščiai slėpė, o išvaržyto turto masą perdėtai išpūtė. Mes galime spręsti apie nuostolius — 4000—4500 markių.

Be to, prie jų reikia priskaičiuoti papildomą nedidelę sumą. Mat po varžytinių varpininkai ilgai negražino paskolos dokumentų, nes rugsėjo 1 d. laiške M. Jankus rašė: „Inteligentai (...) hipoteką neišduoda ir tuomi mane skolintojai plešo, o aš neturiu su niekuom gintis“⁸⁵. Be jos panaikinimo nebuvo galima parduoti ūkio turto, pavyzdžiui, galvijų, derliaus arba gauti pinigų. 1892 m. rudenį derybų keliu buvęs „Varpo“ spaustuvininkas ir administratorius atgavo hipoteką. Pagal sanderį varpininkams jis sugražino knygomis 420 markių (atsiminimuose pavirto 420 rublių⁸⁶) ir 25 rublius grynais pinigais⁸⁷. Hipoteka buvo atiduota be pakvitavimo. Matydamas tokį nesąžiningą elgesį, smerktinai pasielgė ir M. Jankus. Pakvitavimą atgavo šantažo būdu — grasindamas varpininkus išduoti Rusijos žandarams⁸⁸. Ši istorija įnešė daug kartelio į mūsų minimo asmens gyvenimą, o žodis „inteligentai“ nuo to laiko tapo pačiu blogiausiu jo keiksmazodžiu.

Ir po spaustuvės varžytinių M. Jankus neatsisakė „Apšvietos“ administratoriaus pareigų. Laikraštį jis spausdino pas O. Mauderodė, vedė darbų apskaitą, pagal kurią LMD atsiskaitydavo su spaustuvės savininku. Pas O. Mauderodę išėjo „Apšvietos“ 2—6 numeriai. Nuo trečio numerio pirmą korektūrą skaitė D. Mockevičius, antrą — J. Mikšas⁸⁹. Jie tai darė ne itin sparčiai. „Apšvietoj“ liko gausybė klaidų, nes M.

⁷⁷ LRB RS F. 1-173, lap. 10.

⁷⁸ *Milukas A.* Spaudos laisvės..., p. 387.

⁷⁹ LRB RS F. 1-173, lap. 16.

⁸⁰ Ten pat, lap. 10.

⁸¹ Ten pat, lap. 7.

⁸² Ten pat, F. 1-174, lap. 10.

⁸³ Ten pat, F. 1-173, lap. 11.

⁸⁴ VUB RS F. 1. F. 428, p. 101.

⁸⁵ LRB RS F. 1-173, lap. 16.

⁸⁶ *Jankus M.* Atsiliepiamas „Ūkininko“ rėdystei, p. 142.

⁸⁷ *Jankus M.* Išsiteisinimas prieš užpuldinėjimus, p. 7.

⁸⁸ *Milukas A.* Spaudos laisvės..., p. 361.

⁸⁹ LRB RS F. 1-173, lap. 14.

Jankus gyveno Bitėnuose ir negalėjo kontroliuoti korektorių darbo⁹⁰. Laikraščio leidimas smarkiai vėlavo. Šešto numerio teksto rinkimą reikėjo pradėti dar lapkričio pradžioj, tačiau net paskutiniems šio mėnesio dienoms neturėta rankraščių⁹¹. Taigi gruodžio 29 d. buvo užbaigta tik 5 numerio spauda⁹². Nesukbėjo O. Mauderodė. Užsiėmęs pelningesniais užsakymais, jis stabdydavo laikraščio gamybą, nors už darbą visad reikalavdavo išankstinio užmokesčio.

M. Jankus tuo metu tvarkė ne vien leidybos reikalus. Jis aktyviai dalyvavo visuomeniniame gyvenime ir ypač rūpinosi savo reputacija spaudoje. Korespondentas iš Bitėnų siuntinėjo su „Varpo“ reikalais susijusius straipsnius į „Vienybę lietuvininkų“, „Sviesą“, „Garso“, „Apšvietą“, polemizavo su priešininkais iš varpininkų stovyklos bei Mažosios Lietuvos konservatyviojo visuomeninio judėjimo atstovų tarpo. Buvo dar ir kita aktyvaus rašinėjimo priežastis — kad nemokamai gautų tuos laikraščius. M. Jankus prispažino neturįs pinigų prenumeratai užmokėti⁹³. Išties jo finansinė padėtis buvo itin sunki dėl nepadengtų skolų. Menkai gelbėjo prekyba užsilikusiomis ir LMD Tilžėje leidžiamomis knygomis. „Apšvietą“ prenumeravo J. Basanavičius, nelegaliais keliais buvo aprūpinami M. Davainis-Silvestraitis⁹⁴, nedidelis žmonių skaičius Maskvoje, S. Lukauskas, A. Fromas-Gužutis, 4 egzempliorius pagal spaudos įstatymą nemokamai privalėjo gauti Berlyno karališkoji ir Karaliaučiaus universiteto bibliotekos, policija

bei Rytų Prūsijos administracinė valdžia Gumbinėje⁹⁵. Iš archyve saugomų kvitų matyti, kad 1892 m. rugsėjo 15 d. — lapkričio 26 d. buvo parduota „Apšvietos“ 1—4 numerių 66 egzemplioriai, iš viso už 26,4 markes. Pirkėjai buvo Kauniškis (30 egz.), P. Mikolainis-Noveskis (29), Lapius (4) ir J. Birškus (3).

1893 m. balandžio mėnesį „Apšvieta“ turėjo 20 vietinių skaitytojų, tačiau jie neprenumeravo, o pirko pavienius numerius⁹⁶.

M. Jankus LMD ir „Apšvietos“ reikalais rūpinosi neatsitiktinai. 1892 m. rugpjūčio 10 d. jis pareiškė ketinimą iš naujo kurti spaustuvę, pagrįstai tikėdamasis savo pažįstamų ir senų klientų užsakymų. Neatsitiktinai jį sujaudino tuo metu pasklidęs gandas apie lietuvių steigiamą poligrafinę įmonę Senandoryje. LMD vietininkas Mažojoje Lietuvoje M. Jankus skubiai pranešė, kad „Apšvietą“ spausdinsias tik po 39—40 markių ir net pigiau už lanką. Taip pat jis siūlė į Bitėnus perkelti „Garso“ spaudą⁹⁷. Naujoji M. Jankaus spaustuvė darbą pradėjo 1892 m. gale.

Pirmuoju savo spaustuvės veiklos laikotarpiu, 1889—1892 metais, M. Jankus išspausdino 43 knygas, iš jų 14 skirtų Mažajai Lietuvai, 7 laikraščius (6 lietuvių kalba, 1 — vokiečių). Šie skaičiai gana iškalbingi. Per palyginti trumpą laiką labai sudėtingomis leidybinės veiklos sąlygomis M. Jankus nuveikė daug. Jo darbo detalium aprašymu straipsnio autorius pirmiausia siekė parodyti tuos sunkius, kartais net labai prieštaropus spausdinto žodžio darbi-

⁹⁰ Ten pat, lap. 18.

⁹¹ Ten pat.

⁹² Ten pat, lap. 22.

⁹³ Ten pat, F. 1-178, lap. 8.

⁹⁴ *Biržiška V. Medžiaga...* Kn. 4. — K., 1926, p. 398.

⁹⁵ LRB RS F. 1-173, lap. 18.

⁹⁶ Ten pat, F. 1-174, lap. 14.

⁹⁷ Ten pat, lap. 20.

ninkų veiklos momentus, sąlygojamus tuometinio lietuvių visuomeninio-politi-

nio judėjimo ir kultūrinio gyvenimo būklės.

Vilniaus V. Kapsuko universitetas
Mokslinės informacijos katedra

Įteikta 1980 m. kovo mėn.

ДЕЯТЕЛЬНОСТЬ ТИПОГРАФИИ М. ЯНКУСА В РАГНИТЕ И ТИЛЬЗИТЕ В 1889—1892 гг.

DOMAS KAUNAS

Резюме

Свою первую типографию М. Янкус основал в Рагните в феврале или марте 1889 г. В компаньены он взял К. Воску. Деятельность типографии в Рагните не оставила заметного следа. Это в большой степени объясняется халатным отношением К. Воски к своим обязанностям. В августе 1890 г. М. Янкус вытеснил своего компаньена и типографию перевел в Тильзит. В результате коммерческих неудач и преследований немецкими властями в июле 1892 г. М. Янкус обанкротился. В 1889—1892 г. он издал 43 книги, 14 из кото-

рых предназначены для читателей Малой Литвы, выпускал 7 газет: „Varpas“ (1889—1892), „Ukininkas“ (1890—1892), „Nauja aušra“ (1892), „Apšvieta“ (1892) — для жителей Великой Литвы, „Tetutė“ (1891—1893) — Великой и Малой Литвы, „Naujos žinios“ (1889—1890) — для Малой Литвы. В типографии М. Янкуса в 1892 г. печатался орган немецкой социал-демократической партии Восточной Пруссии „Ostdeutsche Volksbote“. Владелец типографии сотрудничал с деятелями революционного движения в России.

DIE TÄTIGKEIT DER BUCHDRUCKEREI VON M. JANKUS IN RAGNIT UND TILSIT IN DEN JAHREN VON 1889 BIS 1892

DOMAS KAUNAS

Zusammenfassung

Zum ersten Mal hat M. Jankus eine Buchdruckerei im Jahre 1889 (im Februar oder März) in Ragnit gegründet, zusammen mit seinem Kompagnon K. Voska. Anfangs ging das Geschäft schwer, Schuld daran war zum großen Teil K. Voska. Im August 1890 machte M. Jankus sich von ihm los und verlegte die Buchdruckerei nach Tilsit. Infolge finanzieller Mißerfolge und auch dadurch, daß die deutschen Regierungsstellen M. Jankus Schwierigkeiten machten, geriet er in große Schulden und erklärte sich im Juli 1892 bankrott. Von 1889 bis 1892 hat er 43 Bücher herausgegeben, wovon 14 für

Klein Litauen bestimmt waren, und druckte 7 Zeitungen: „Varpas“ (1889—1892), „Ukininkas“ (1890—1892), „Nauja aušra“ (1892), „Apšvieta“ (1892), waren für die Leser in Groß Litauen bestimmt, „Tetutė“ (1891—1893) gleichzeitig für groß- und kleinlitauische Leser, „Naujos žinios“ (1889—1890) für Klein Litauen. Bei M. Jankus wurde auch das Organ „Ostdeutscher Volksbote“ der Sozialdemokratischen Partei in Ostpreußen gedruckt. Auch eine Zusammenarbeit des Buchdruckers mit revolutionären Kreisen in Rußland fand statt.